

УДК 343.9.6 (477)

Іщук О. С., докторант Національної академії прокуратури України, к.ю.н.

Пріоритети та рівні кримінологічної діяльності органів прокуратури

В статті визначені пріоритети та рівні кримінологічної діяльності органів прокуратури. Досліджено поняття об'єкта кримінологічного впливу. Визначено об'єкт кримінологічної діяльності органів прокуратури, виходячи зі специфіки причин і умов існування явища.

Ключові слова: об'єкт кримінологічного впливу, об'єкт протидії злочинності, кримінологія, органи прокуратури, рівні кримінологічної діяльності, пріоритети кримінологічної діяльності.

В статье определены приоритеты и уровни криминалогической деятельности органов прокуратуры. Исследовано понятие объекта криминалогического воздействия. Определен объект криминалогической деятельности органов прокуратуры, исходя из специфики причин и условий существования явления.

Ключевые слова: объект криминалогического воздействия, объект противодействия преступности, криминалогия, органы прокуратуры, уровни криминалогической деятельности, приоритеты криминалогической деятельности.

The article priorities and levels of criminological prosecutors. The concept of the object of criminological impact. Defined object of criminological organs, based on specific reasons and conditions of existence of the phenomenon.

Key words: criminological impact object, the object of combating crime, criminology, prosecutors, levels of criminological priorities of criminological.

Аналіз практики кримінологічної діяльності органів прокуратури свідчить, що пріоритети кримінологічної діяльності визначаються сукупністю об'єктивних обставин, які характеризують стан, структуру, динаміку злочинності в регіоні, у країні в цілому, а також факторами (обставинами), що сприяють вчиненню злочинів. Серед таких обставин можна виділити:

а) зростання кількості, особливої небезпеки і низьке розкриття окремих видів і категорій злочинів;

б) виникнення, навіть одиначне, нечисленне, через дію умов соціального, економічного, політичного, іншого характеру та їхніх змін, нових видів, способів вчинення злочинів, що вимагають мобілізації додаткових і узгоджених зусиль щодо їхнього розкриття, нейтралізації й попередження;

в) несприятливі зміни в загальній структурі вчинених злочинів і обставин, що їм сприяють або супутні, навіть за відносної стабільності їхньої загальної кількості, зокрема збільшення частки участі в злочинах неповнолітніх; вчинених наркоманами; із застосуванням вогнепальної зброї тощо.

Питання класифікації та змісту пріоритетів та рівнів кримінологічної діяльності вивчали такі вчені, як: О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, В. І. Борисов, В. В. Голіна, Б.М. Головін, Л.М. Давиденко, О.М. Джужа, В.М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, М.В. Костицький, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов, П.Л. Фріс, В.І. Шакун та ін..

Незважаючи на наявність окремих наукових праць, присвячених розгляду проблеми, практика свідчить про відсутність робіт, в яких детально розглядалися б

питання пріоритетів та рівнів кримінологічної діяльності органів прокуратури. Тому метою статті є з'ясування пріоритетів та рівнів кримінологічної діяльності органів прокуратури та їх змістовного наповнення.

Через особливості, а також складності кримінологічної діяльності органів прокуратури на кожному організаційному рівні (загальнодержавному, регіональному, місцевому (місто, район)) визначаються пріоритети, що виступають як сфери правових відносин, у яких криміногенна ситуація для відповідного організаційного адміністративного рівня складається найбільш несприятливо. Пріоритетами кримінологічної діяльності органів прокуратури можуть бути необхідність перегрупування зусиль з боротьби з найнебезпечнішими й характерними для відповідного регіону злочинами (організована злочинність, тероризм, незаконний обіг наркотиків, торгівля зброєю, замовні вбивства, розкрадання певних видів, корупція тощо).

Слід погодитись з С.С. Мірошніченко про те, що у підґрунті напрямків роботи прокуратури лежить опрацьована вченими-кримінологами концепція виділення загально-соціального і спеціально-кримінологічного рівнів попередження злочинності. Специфікою в роботі органів прокуратури є необхідність органічного поєднання кримінологічного змісту діяльності з визначеними законом функціями прокуратури та її компетенцією [1, с. 12].

Як пріоритетні напрями (об'єкти) кримінологічної діяльності органів прокуратури можуть виступати певні міста, райони, мікрорайони усередині адміністративно-територіальних одиниць, в яких складалася найбільш несприятлива криміногенна ситуація, що вимагає спільних і узгоджених зусиль низки або всіх наявних правоохоронних органів відповідного рівня, а також можливого залучення додаткових сил та засобів.

Основні напрями (пріоритети) кримінологічної діяльності органів прокуратури, їх актуальність визначаються на основі вивчення наявної у правоохоронних органах та інших структурах інформації. Від цього залежить цілеспрямованість діяльності правоохоронних органів, правильний вибір найбільш раціональних форм кримінологічного впливу, їхня результативність. Основним критерієм пріоритетності напрямів кримінологічної діяльності органів прокуратури є стан і структура законності й злочинності в межах певної території, що встановлюється на основі всебічного аналізу злочинів, інших правопорушень, причин та умов, які сприяють їхньому вчиненню. Спільний, всебічний аналіз стану злочинності, боротьби з нею, прогнозування тенденцій є фундаментом для визначення основних напрямів боротьби зі злочинністю.

Для організації цієї діяльності необхідно мати повне і чітке уявлення про злочини в районі (місті), про їхній вплив на стан злочинності з урахуванням особливостей різних соціальних, економічних, демографічних й інших процесів. При цьому виявляються і фактори, що сприяють нейтралізації, запобіганню злочинам.

У кримінологічній діяльності органів прокуратури при визначенні її пріоритетів на майбутній період, крім результатів спільного аналізу стану злочинності, враховується необхідність виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих програм боротьби зі злочинністю, а також розробки пропозицій щодо загальної проблематики запобігання злочинам. Як пріоритети можуть розглядатися боротьба зі злочинами в податковій сфері, а також забезпечення безпечних умов життя громадян, громадського порядку, збереження всіх форм власності; профілактика наркоманії та злочинності неповнолітніх; попередження злочинів у сфері економіки; в інших актуальних для регіону сферах.

Пріоритетами кримінологічної діяльності органів прокуратури на всіх рівнях, як свідчить практика, є питання боротьби з організованою злочинністю, наркоманією, незаконним обігом зброї, злочинами у сфері економіки та фінансово-кредитній сфері, стан злочинності в середовищі неповнолітніх та її профілактика, порушення податкового та митного законодавства.

Багато з цих питань рік у рік повторюються в планах робіт прокуратур різних рівнів. До них неодноразово повертаються, у тому числі в порядку контролю виконання раніше прийнятих управлінських рішень. Пояснення цьому, на наш погляд, — стабільна актуальність вище перерахованих питань.

Пріоритети кримінологічної діяльності органів прокуратури в теоретичному плані є похідною категорією від поняття об'єкта кримінологічної діяльності. Як узагальнюючий феномен об'єкт протидії злочинності з'явився у кримінології порівняно недавно. У радянські часи спеціальних досліджень із цієї проблематики не проводилось. Навіть у фундаментальних роботах проблема визначення об'єкта протидії злочинності фактично не розглядалася, хоча очевидно, що вона є ключовою з точки зору ідеології, політики, стратегії і тактики відповідної діяльності.

Внаслідок невирішеності цієї проблеми в кримінологічній науці мають місце суперечливі судження. Спостерігається ситуація, коли різні автори одне й те саме явище називають або об'єктом, або предметом, а дехто з дослідників розглядають об'єкт і предмет як тотожність, категорії, що мають непринципові термінологічні відмінності. На цій основі склалась ситуація, коли, наприклад, протиріччя у суспільних відносинах називають предметом, а наслідки цих протиріч (криміногенні фактори) об'єктом протидії злочинності. Вважаємо цю ситуацію такою, що потребує чіткого визначення.

Ті види суспільних відносин, які являють собою найбільшу соціальну цінність, охороняються за допомогою права, зокрема кримінального. Тому в теорії кримінального права об'єктом злочину є суспільні відносини, які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність. Вчиненням злочину та отриманням певного результату суспільним відносинам заподіюється значна шкода. Для відновлення або усунення такої шкоди потребуються матеріальні витрати, зусилля багатьох людей. Суспільство та державу це не влаштовує. Тому виникає система інших суспільних відносин з протидії злочинності, зокрема у формах її запобігання та профілактики злочинів. Отже, ця система відносин також виконує охоронну функцію.

Відмінність між ними полягає в тому, що закон про кримінальну відповідальність має справу зі злочинном, а, наприклад, профілактика — з криміногенними факторами — причинами та умовами, які сприяють вчиненню злочинів. Вона покликана усувати, нейтралізувати, блокувати ці причини та умови. Отже, об'єкт профілактики — це криміногенні фактори, на які спрямовано діяльність відповідних суб'єктів [2, с. 12-14]. Інакше кажучи, це те, на що безпосередньо впливають суб'єкти, з тим, щоб зменшити кількість правопорушень, запобігти конкретному реальному злочину, запобігти йому або припинити його вчинення.

Визначення ознак типових об'єктів протидії злочинності значною мірою залежить від методологічних позицій дослідників. Оскільки радянська та пострадянська кримінологія спирається переважно на соціологічну парадигму і підносить суспільні відносини, вважаючи тільки їх об'єктами злочинів, то й об'єктами відповідного впливу визначаються різні недоліки у функціонуванні суспільних відносин [3, с. 85-87].

Західні кримінологи гуманістичної орієнтації вважають об'єктами профілактики

насамперед людські вади та хвороби, як отримані у спадок, так і надбані в процесі життєдіяльності, хоча не заперечують також криміногенного впливу об'єктивних умов буття. Відповідно до цього як об'єкти протидії злочинності розглядаються сімейне виховання дітей, субкультура малих соціальних груп, девіантна поведінка неформальних молодіжних об'єднань, неналежна ефективність правоохоронної системи, явища соціальної анемії, а також агресивність та егоїзм людей, психопатологія та акцентуація особистості, шкідливі звички тощо [4, с. 32-46].

При визначенні об'єкта кримінологічної діяльності органів прокуратури насамперед варто виходити зі специфіки причин і умов існування явища, на яке здійснюється вплив. Цей об'єкт складається з п'яти частин. Перша частина полягає в сукупності вчинених злочинів. Друга частина об'єкта — це злочинна діяльність. На думку автора, її відмінність від першої частини об'єкта полягає в тому, що в структурі злочинної діяльності можуть бути і незлочинні елементи, тому що, прагнучи легалізувати свою діяльність злочинці намагаються менше використовувати кримінальні методи роботи. Третя частина об'єкта характеризується кримінальними відносинами, що виникають у суспільній, державній і правоохоронній сферах. Четверта частина об'єкта — коли злочинність розглядається як найбільш суспільно небезпечна форма девіантної поведінки. П'ята частина об'єкта складається з латентної частини злочинності, яку неозброєним оком розглянути неможливо, а її наявність має в основному гіпотетичний характер [5, с. 103].

Як уже було відзначено, правильне визначення об'єкта кримінологічної діяльності органів прокуратури буде сприяти формуванню діючої системи заходів протидії з її боку. Слід визнати, що наведене вище розуміння об'єкта кримінологічного впливу містить разом із позитивними моментами низку недоліків. Наприклад, проводячи градацію заявленого об'єкта, ми акцентуємо увагу тільки на істотних, на нашу думку, характеристиках злочинності, що суттєво звужує межі застосування запобіжних заходів. Об'єкт кримінологічного впливу — це насамперед самі злочинці та їх злочинні формування як самостійні суб'єкти і система таких формувань; по-друге, економічні, політичні, соціальні й духовні основи цих формувань і їхньої системи; по-третє, різноманітні зовнішні зв'язки і зовнішні суб'єкти, що беруть участь у підтримці й розвитку таких зв'язків або іншим способом зацікавлені в них. Перераховані вище фактори є важливими, тому що злочинність (в першу чергу, організована) має здатність пристосовуватися, видозмінюватися й удосконалюватися, тобто мімікрувати.

У спеціальній літературі здебільшого розглядаються адміністративно-територіальні та соціальні рівні кримінологічної діяльності. На нашу думку, така класифікація не є повною, оскільки рівні можна визначати і за іншими критеріями, наприклад: за суб'єктно-функціональним, предметно-об'єктивним, цільовим призначенням, правовим, організаційним. Розглядаючи кримінологічну діяльність органів прокуратури як систему певного рівня узагальнення, ми неминуче стикаємося з її підрівнями, тісно пов'язаними з певними видами спеціальної діяльності. Проблема дослідження базової діяльності на різних рівнях має важливе значення, і не лише теоретичне, але й практичне, оскільки кожному рівню притаманні свої завдання, суб'єкти діяльності й об'єкти кримінологічного впливу та, відповідно, форми і засоби діяльності [6, с. 23-24].

При цьому варто підкреслити, що у кримінологічних дослідженнях соціальна складова об'єктно-предметної сфери протидії злочинності має домінувати.

Зміст протидії злочинності полягає в цілеспрямованому впливі різноманітних суб'єктів

діяльності на відповідні об'єкти. У нашому розумінні, система протидії злочинності на загальносоціальному рівні охоплює усі інші системні утворення, які формуються в межах певних напрямків базової діяльності. Не заперечуючи права на існування інших точок зору, вважаємо, що кожне з понять повинно використовуватись для опису системи, яка існує на певному рівні або напрямку кримінологічної діяльності. В цілому варто зауважити, що всі складові компоненти (запобігання, припинення, профілактика) за своїми завданнями, метою, системоутворюючими чинниками відносно протидії злочинності — це впорядковані, відносно самостійні системи нижчого рівня, які мають автономні організаційні підструктури зі складною внутрішньою будовою, специфічними джерелами отримання та передачі інформації, формами діяльності, в межах яких реалізуються відповідні повноваження суб'єктів. З урахуванням наведених аргументів окреслимо основні підходи до структурування рівнів кримінологічної діяльності органів прокуратури.

Беручи за основу момент початку кримінологічної діяльності та її об'єктно-функціональні ознаки, виділяють чотири рівні в межах системи протидії злочинності:

— усунення слабких ланок і диспропорцій системи суспільного виховання, що ускладнюють формування соціально корисних якостей та уможливають розвиток антигромадської позиції особи;

— протидія негативним соціальним впливам та їх ліквідація;

— припинення розпочатого формування антигромадської позиції (яка втілюється у вчиненні правопорушень), щоб відвернути перетворення її на злочин (вплив на певних осіб або певні контингенти, усунення обставин, що негативно впливають на особу в мікросередовищі);

— заходи профілактики, пов'язані зі вчиненими злочинами, для запобігання новим [7, с. 18-20].

Ю.М. Антонян вважає, що в основу виділення рівнів може бути покладено й інші критерії, що дозволяють їх визначити відповідно до категорій загального, особливого та окремого, а саме, як запобігання злочинності в цілому, профілактику окремих видів або груп злочинів і профілактику конкретних злочинів [8, с. 34].

На нашу думку, ці підходи мають низку вад, основною з яких є те, що жоден не дає чіткої відповіді на запитання щодо можливості розподілу відповідних заходів за цілями та завданнями реалізації. Очевидно, щоб уникнути в подальшому методологічних помилок у кримінологічних дослідженнях, необхідно поєднати раціональні зерна кожної з наведених вище концепцій та запропонувати інтегроване, загально прийнятне визначення рівнів кримінологічної діяльності, зокрема органів прокуратури.

Діалектичний аналіз рівня структури діяльності актуальний не лише для розвитку пізнання, а й для організації діяльності людини. Такий аналіз слугуватиме методологічним принципом дослідження. В кримінології, зокрема, основним методом пізнання злочинності та її генезису є діалектичний метод, що уможливорює розгляд протиправної діяльності не лише як акту діяльності людини, а й як системи взаємодії різних факторів соціальної дійсності, біологічних та психологічних механізмів поведінки індивіда.

Незважаючи на те, що розробка концепції структурних рівнів перебуває ще на стадії становлення, у вирішенні окремих питань досягнуто значних результатів. І донині у філософській літературі концепція структурних рівнів організації розробляється, здебільшого ґрунтуючись на діалектико-матеріалістичному вченні. А це, по-перше, — отримання позитивних результатів у визначенні самого поняття структурного рівня організації; по-друге, філософський зміст поняття «структурний рівень

матерії» повною мірою розглянуто у співвідношенні з категорією «форма руху матерії»; по-третє, інтенсивно розробляються філософами і фахівцями окремих галузей знань концепції структурних рівнів під час аналізу окремих форм матерії – фізичної, біологічної та соціальної.

Також слід відмітити таку функцію прокуратури, як координація діяльності правоохоронних органів. У діяльності прокуратури координація можлива на різних рівнях: а) між різними підрозділами одного органу; б) між декількома органами, що виконують однотипні близькі або єдині завдання; в) між всіма суб'єктами на певній території [9, с. 314].

Ідея структурних рівнів як теоретична концепція визначає закономірності їх утворення і взаємозв'язків між ними. Теоретичне оформлення цієї концепції припускає розв'язання трьох взаємопов'язаних проблем: виділення єдиного підгрунтя предметної галузі дослідження в структурному і функціональному аспектах, усвідомлення на цій основі загального механізму взаємозв'язків рівнів організації, дослідження закономірностей формування кожного нового структурного рівня та становлення об'єкта як органічної цілісності. Саме останньою позицією і обумовлена генетична єдність аналізу рівнів діяльності та об'єктів кримінологічного впливу з боку органів прокуратури, що розглядаються у цьому підрозділі.

Щодо основних закономірностей, які притаманні структурним рівням матеріальних систем, то ними є:

- єдність джерела походження;
- зростання рівня складності в процесі історичного розвитку;
- переривання поступовості в ході цього зростання, яка спричиняє ефект автономності підсистем і диференційованість їх частин;
- ієрархія залежності між виділеними ступенями розвитку, що створює кінцевий ефект підвищення інтегративності частин системи і надійності її цілісної організації [10, с. 10].

Вважаємо, що системне рівневе розуміння кримінологічної діяльності обумовлює виділення в ній наступних ознак:

- поєднання елементів на основі постійної взаємодії та взаємозалежності;
- утворення цілісної єдності компонентів;
- наявність інтегративних елементів або їх атрибутів;
- спільний характер діяльності для отримання фокусного результату.

На цій основі можна констатувати, що системно-структурний принцип як один зі спеціальних методів пізнання кримінологічної науки дозволяє адаптувати предмет нашого дослідження до новітніх проблем організації та здійснення кримінологічної діяльності органів прокуратури. При цьому зміст останньої розкривається в наступних її рисах:

- системний характер діяльності як спільної соціальної діяльності людей, під час якої виникають цілком нові зв'язки;
- усвідомлення кожним суб'єктом діяльності (індивідом, групою) необхідності об'єднання зусиль і поява на цій основі колективного суб'єкта кримінологічної діяльності;
- за умови розуміння спільноти як колективного суб'єкта діяльності з'являється реальна можливість вивчити всі її атрибути – потреби, мотиви, цілі тощо.

Підсумовуючи викладене, варто запропонувати наступні варіанти рівнів кримінологічної діяльності органів прокуратури.

З позиції виділення групового суб'єкта діяльності можна виділити три основних

рівня її здійснення: перший — діяльність на рівні великих соціальних груп; другий — на рівні малих; третій — на рівні окремої особи.

За суб'єктно-функціональним змістом у кримінологічній діяльності органів прокуратури можна виділити такі підструктури: на рівні суспільства в цілому — діяльність всієї системи органів прокуратури; на рівні певних груп населення — діяльність окремих структурних підрозділів прокуратури; на рівні окремих осіб — діяльність структурних підрозділів або конкретних працівників прокуратури.

Об'єктно-функціонально кримінологічна діяльність органів прокуратури характеризується також трьома рівнями диференціації кримінологічного впливу: на загальному рівні об'єктом впливу відповідної системи є злочинна діяльність як системний прояв множинності окремих злочинних актів; на рівні особливому — сукупність злочинних проявів певного виду або злочинна діяльність певної соціальної (маргінальної) групи; на рівні окремому — злочинний акт конкретного індивіда як форма прояву девіантної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мірошніченко С. С. Головні напрямки діяльності органів прокуратури України з попередження організованої злочинності: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. — Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2007. — 20 с.
2. Голіна В. В. Попередження злочинності : конспект лекції / В. В. Голіна. — Х. : Укр. юрид. академія, 1994. — 40 с.
3. Долгова А. И. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации / А. И. Долгова // Вопросы борьбы с преступностью. — М. : Юрид. лит., 1988. — Вып. 47. — С. 85 - 87.
4. Быргэу М. М. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы / М. М. Быргэу, А. Н. Литвинов. - М. : Юркнига, 2004. — С. 32 - 46.
5. Бурлаков В. Н. Индивидуальная профилактика правонарушений: проблемы и суждения / В. Н. Бурлаков // Вестник Ленинградского университета. Серия: Экономика. Философия. Право. — 1982. — № 23. — С. 103-108.
6. Лопушанский Ф. А. Следственная профилактика преступлений: опыт, проблемы, решения / Ф. А. Лопушанский. — К., 1980. — 212 с.
7. Миньковский Г. М. Предмет криминологической профилактики преступлений и некоторые проблемы ее эффективности / Г. М. Миньковский // Вопросы борьбы с преступностью. — М.: Юрид. лит., 1972. — Вып. 17. — С. 18 - 20.
8. Антонян Ю. М. О понятии профилактики преступлений / Ю. М. Антонян // Вопросы борьбы с преступностью. — М. : Юрид. лит., 1977. — Вып. 26. — С. 30-36.
9. Рибалка Н.О. Координація правоохоронної діяльності як функція органів прокуратури / Н.О. Рибалка // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції [23 травня 2014 року, м. Харків] / МВС України ; Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. — Том I. — Х. : ХНУВС, 2014. — С. 312-315.
10. Максимов А. А. Концепция структурных уровней материальных систем: становление, сущность и методологические функции : автореферат дисс. ... канд. философ. наук / А. А. Максимов. — Свердловск, 1987. — 19 с.